

בס"ד

מי עתיד לשבת ב"ארץ המובטחת" לפרשת חיי שרה

יתר על כן, הרב מדן מסביר שמבחינה מסוימת ניתן לראות את רבקה כממלאת דווקא את החלל שהותירה שרה כבת זוגתו של אברהם, אף על פי שהיא לא הייתה אשתו.

הוא מביא לכך ראיה מהציווי שמצווה אברהם לעבדו זקן ביתו, כיצד לבחון את הכלה המיועדת לבנו:

3. בראשית כ"ד, ה-ח

"ויאמר אליו העבד - אולי לא תאבה האשה ללכת אחרי אל הארץ הזאת, ההשב אשיב את בנך אל הארץ אשר יצאת משם: ויאמר אליו אברהם - השמר לך פן תשיב את בני שמה: ה' א-לוהי השמים, אשר לקחני מבית אבי ומארץ מולדתי, ואשר דבר לי ואשר נשבע לי לאמר לזרעך אתן את הארץ הזאת - הוא ישלח מלאכו לפניך, ולקחת אשה לבני משם: ואם לא תאבה האשה ללכת אחריך - ונקית משבעתי זאת, רק את בני לא תשב שמה".

כלומר האישה המיועדת ליצחק תיבחן בנכונותה לנטוש את מולדתה בחרו, ולנדוד לארץ הבלתי ידועה.

כך, תקיים אף היא את אשר נאמר לאברהם: "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך".

בלא מבחן אמונה זה - האישה אינה ראויה לרשת את מקומה של שרה ככלתו של אברהם.

העבד הנבון מבין דבר מתוך דבר, ובוחר את רבקה גם בתכונתם הנוספת המאפיינת את ביתם של אברהם ושרה, הכנסת האורחים הלבבית:

4. בראשית כ"ד, יג-יד

"הנה אנכי נצב על עין המים ובנות אנשי העיר יצאת לשאב מים: והיה הנעך אשר אמר אליה הטי נא כדך ואשתה, ואמרה שתה וגם גמליך אשקה - אתה הכחת לעבדך ליצחק, ובה אדע כי עשית חסד עם אדני".

כלומר, כלתו של אברהם נבחנת בשני עמודי התווך של עם ישראל: החסד והאמונה.

לשם מה נשא אברהם אישה נוספת?

את מעלותיה של רבקה אנו יודעים והתורה מאריכה בהם, ואף נחיצותה של רבקה כאשה ליצחק שתהיה האם הבאה של עם ישראל ברורה לנו.

אך נשאלת השאלה לשם מה נשא אברהם את קטורה?

כמו שנאמר בפתיחת פרק כ"ה :

5. בראשית כ"ה

א וַיִּסֹף אַבְרָהָם וַיִּקַּח אִשָּׁה וְשָׁמָה קְטוּרָה.

שלוש נשים

את פרשתנו, פרשת חיי שרה, ניתן לחלק באופן ברור לשלושה חלקים, בהתאם לגיבור (או, לאמיתו של דבר, לגיבורה) המרכזי של כל חלק:

- פרק כ"ג עוסק כולו בשרה ובקבורתה,
- פרק כ"ד עוסק ברבקה ובנישואיה ליצחק,
- ופרק כ"ה (לפחות בחלקו הראשון) עוסק בקטורה¹.

ממבנה זה, עולה מסר ברור: שרה במותה הותירה שני חללים:

- **אברהם נותר ללא אישה,**
- **ועם ישראל נותר בלא אם.**

את החלל הראשון מתבקשת קטורה למלא, כאשתו החדשה של אברהם, ואת החלל השני ממלאת רבקה.

היא נכנסת לאוהל שרה כאשתו של יצחק, וממשיכה את שרה כאם השנייה של עם ישראל לדורותיו (בחיי אברהם!).

בדרך הטבע, חז"ל מתרכזים בחלל השני שהותירה שרה - חלל האימהות של עם ישראל, ומאריכים לתאר כיצד רבקה ממלאת חלל זה:

1. בראשית רבה ס', וברש"י כ"ד, סז

"ויביאה יצחק האהלה שרה אמו - כל ימים שהיתה שרה קיימת, היה ענן קשור על פתח אהלה. כיון שמתה - פסק אותו ענן, וכיון שבאת רבקה - חזר אותו ענן. כל ימים שהיתה שרה קיימת - היו דלתות פתוחות לרוחה, וכיון שמתה שרה - פסקה אותה הרוחה, וכיון שבאת רבקה - חזרה אותה הרוחה. וכל ימים שהיתה שרה קיימת - היה ברכה משולחת בעיסה, וכיון שמתה שרה - פסקה אותה הברכה, כיון שבאת רבקה - חזרה. כל ימים שהיתה שרה קיימת - היה נר דולק מלילי שבת ועד לילי שבת, וכיון שמתה - פסק אותו הנר, וכיון שבאת רבקה - חזר.

הרב יעקב מדן מסביר את המדרש באופן הבא:

2. הרב יעקב מדן

נראה מהמדרש שחז"ל מדמים את אוהל האבות לקודש הקדשים, שכן השכינה הייתה מתגלה לאבותינו באוהליהם כדרך שהייתה מתגלה למשה מעל הכפורת מבין שני הכרובים. ממילא, מתבקש שמבנה אוהל האימהות מקביל לדמות ההיכל: הענן הקשור על האוהל הוא בדמות ענן הקטורת העולה מן המזבח הפנימי, הנר הדולק הוא בדמות המנורה שבהיכל, והברכה המצויה בעיסה היא בדמות לחם הפנים שעל השולחן הטהור.

1 חז"ל קבעו שקטורה היא הגר, ואם כך - כל פרק כ"ה עוסק בקטורה.

על מנת להבין את דברי הרב מדין יש להבחין בין "הארץ" המשתרעת מנהר מצרים ועד נהר פרת, ובין "ארץ כנען" שנמצאת בין הירדן לבין הים. "ארץ כנען" היא ארץ קדושה ואדמתה קדושה, ועליה אומרת התורה:

"ותטמא הארץ ואפקוד עוונה עליה ותקיא הארץ את יושביה".

אך טוען הרב מדין שאין בכוחה של ארץ קטנה זו להקים בה מלכות עצמאית. והראיה היא שלאורך כל תקופת המקרא, כל אימת שאלו היו גבולותיה של מלכות ישראל - עצמאותה לא החזיקה מעמד לאורך זמן, והיא הייתה משועבדת לאימפריה התורנית.

(יתר על כן לדעת הרב מדין גם בימינו מדינת ישראל בגבולותיה בין הירדן והים אינה למעשה ממלכה עצמאית, ואנו תלויים בחסדן של מעצמות זרות, ובעיקר של ארצות הברית.) ומסביר הרב מדין:

היחידה הגיאוגרפית של מלכות ישראל העצמאית היא בין נהר מצרים לנהר פרת. אם נתבונן במפת העולם, נראה שזו אינה ארץ גדולה במיוחד. באימפריה הפרסית הייתה אחסדרפנות 'עבר נהרא וכענת', שגבולותיה היו נהר מצרים ונהר פרת, וזו הייתה אחת ממאה ועשרים האחסדרפנויות שבאימפריה. אלו הם גבולות מלכות ישראל העצמאית, ואכן - רק כשזכינו להם, בימי דוד ושלמה, הייתה מלכות ישראל עצמאית לגמרי. לכן, כשמדובר על נחלתו של עם ישראל מנקודת מבט היסטורית ובמעבר מגרות לעצמאות מדינית - מדובר על ארץ ישראל השלמה, מנהר מצרים עד נהר פרת.

אמנם, אין בכוחו של עם ישראל לאכלס את השטחים הנרחבים של ארץ זו ואת מדברותיה הגדולים, עד שיקיים ה' את ברכתו, ויוסיף עלינו אלף פעמים על מספרנו ערב הכניסה לארץ (דברים א', יא), כששים ריבוא נפש כפול אלף.

ולכן טוען הרב מדין:

זוהי הסיבה לכן שאברהם הוליד בנים רבים ושילחם מעל יצחק בנו. את ישמעאל שילח אברהם למדבר סיני, המוליך אל שור מצרים; ואת בני קטורה הוא שילח למדבר המזרחי, המשתרע עד לארץ הפרת. כך ניסה אברהם למלא את הארץ שבין נהר מצרים לנהר פרת בבניו שלו - בני ישמעאל, בני קטורה, אדום ובני לוט, עמון ומואב, שגם הם ייחשבו על זרע אברהם. כולם גרים ב"ארץ" - הארץ שבין נהר מצרים לנהר פרת, אך בנחלה הקדושה, בארץ כנען, יגור יצחק בלבד, שעמו הקים הקב"ה את ברית המילה.

בהמשך התורה, ברור שכל הארץ הגדולה ניתנה לעם ישראל. כך מופיע פעמים רבות, בעיקר במשנה התורה:

12. דברים י"א, כב-כה

"כי אם שמר תשמרון את כל המצוה הזאת אשר אנכי מצוה אתכם לעשתה, לאהבה את ה' א-לוהיכם, ללכת בכל דרכיו ולדבקה בו: והוריש ה' את כל הגוים האלה מלפניכם, וירשתם גוים גדלים ועצמים מכם: כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו - לכם יהיה, מן המדבר והלבנון, מן הנהר נהר פרת ועד הים האחרון יהיה גבולכם: לא יתיצב איש בפניכם, פחדכם ומוראכם יתן ה' א-לוהיכם על פני כל הארץ אשר תדרכו בה כאשר דבר לכם".

מן הסגנון ניכר, שהארץ הגדולה ניתנה לזרע יעקב למשול בה ושתהיה ממלכתו, אך ביחד עמו - גרים בה כל זרע אברהם.

על ירושת הארץ הגדולה הזאת נתברך יעקב לאחר מאבקו עם עשיו על הבכורה ועל הברכה:

13. בראשית כ"ז, כט

"יעבדוך עמים וישתחו לך לאמים, הוה גביר לאחיך וישתחו לך בני אמך, ארריך ארור ומברכך ברוך".

רש"י אמנם מנסה להסביר את מעלותיה של קטורה:

6. רש"י כ"ה, א

"קטורה - זו הגר. ונקראת קטורה על שם שנאים מעשיה כקטורת, ושקשרה פתחה, שלא נזדווגה לאדם מיום שפרשה מאברהם".

אך רש"י נראה כסותר את עצמו. שהרי לעיל כתב על הגר:

7. רש"י כ"א, יד

"ותלך ותתע - חזרה לגלולי בית אביה".

וכיצד יכולים להיות נאים מעשיה של מי ששבה לגילולי עכו"ם!?

אבל אפילו דברי רש"י בפרשתנו בדבר מעלותיה של קטורה היא הגר, עדיין אינם עונים על השאלה לשם מה נשא אותה אברהם לאשה (או לשם מה החזיר את הגר)?

מן הפרשה עצמה נראה, שכל עיקרם של הנישואין השניים הללו לא היה אלא כדי להוליד עוד בנים. שנאמר:

8. בראשית כ"ה

ב ותלד לו את-זמרן ואת-יקשן ואת-מדן ואת-מדין ואת-ישבק ואת-שוח. ג ויקשן ילד את-שבא ואת-דדן ובני דדן היו אשורם ולטושים ולאמים. ד ובני מדן עיפה ועפר וחנך ואבידע ואלדעה כל-אלה בני קטורה.

וכך עולה גם מהמדרש:

9. ילקוט שמעוני רמז ק"ט

"בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ירך - אם יהיו לך בנים בנערותך, קח לך אשה בזקנותך והעמד בנים. ממי אתה למד? מאברהם, שלקח אשה והיו לו בנים בנערותו, ולקח אשה בזקנותו".

אך גם אם נאמר שאברהם נשא אשה על מנת להוליד ממנה בנים.

נשאלת השאלה מה טעם להוליד עוד בנים, כשבסופו של דבר אברהם משלח אותם כדרך ששילח את ישמעאל? שנאמר:

10. בראשית כ"ה, ה-ו

ויתן אברהם את-פל-אשר-לו ליצחק. ו ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנת וישלחם מעל יצחק בנו בעודו חי קדמה אל-ארץ קדם.

הרב יעקב מדין, מראשי ישיבת הר עציון מציע את ההסבר הבא:

11. הרב יעקב מדין

אפשר, שהצורך של אברהם להוליד בנים רבים קשור בהבדל שבין שתי הבריתות שכרת עמו הקב"ה. בברית המילה הודיעו הקב"ה במפורש: "ואת בריתי אקים את יצחק אשר תלד לך שרה למועד הזה לשנה האחרת". זוהי ברית שתוקם עם זרע הקודש בלבד, עם בנה של שרה, עם יצחק. בברית זו ניתנה לאברהם ארץ כנען, והיא תינתן לזרעו של יצחק - ליעקב - ובה עתיד להתיישב זרעו של יעקב, לחלק אותה בנחלה לשבטיו, וכל שבט לבתי אבותיו ולמשפחותיו. זוהי הארץ הקדושה, שהיא לעם ישראל בבחינת "היו לך לבדך ואין לזרים אתך".

אך עם אברהם נכרתה גם ברית בין הבתרים, ובה אין מדובר על ארץ כנען אלא על "הארץ" - מנהר מצרים ועד הנהר הגדול נהר פרת. על פי תוכנה של הברית הזו, אין היא מדברת על קדושת זרע אברהם, אלא על התהליך ההיסטורי שהוא עתיד לעבור בגלות, בגרות, בעבודות ובעינוי, עד שיגיע לבנות את מלכותו העצמאית בארצו שלו, ולא תחת שלטון גוים.

ומאוחר יותר נמצא את בניו - עמון ומואב - יושבים בעבר הירדן המזרחי;

גם עשו שנדחה יושב בהר שעיר הנמצא בעבר הירדן המזרחי (אדום).

כהמשך ישיר לאלו ניצבים גם בני הפילגשים אשר לאברהם, וככאלו שנדחו פונים הם "קדמה" - מזרחה - "לארץ קדם".

הופעתו החוזרת של ישמעאל:

אולם, מיד בסמוך לגירוש בני הפילגשים אנו קוראים על קבורתו של אברהם, וכאן אנו מוצאים דגש מפתיע:

19. בראשית כ"ה, ט

"ויקברו אתו יצחק וישמעאל בניו אל מערת המכפלה".

על רקע גירוש בני הפילגשים, הדגשה זו - "בניו", לגבי יצחק וישמעאל מבקשת לרמוז לנו דבר מה.

מיד לאחר הדגשה זו, שוב אנו מופתעים להיזכר בישמעאל, דווקא בתיאור התורה את יצחק:

20. בראשית כ"ה יא

יא ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את-יצחק בנו וישב יצחק עם-באר לחי ראי.

מקום ישיבתו של יצחק - באר לחי ראי - מזכיר לנו כמובן את מקום התגלות המלאך להגר עת זו נשאה את ישמעאל ברחמה, ושם היא התבשרה בלידת בן והצטוותה לקרוא לו ישמעאל:

21. בראשית ט"ז, יא-יד

יא ויאמר לה מלאך יהוה הנה הנהך הרה וילדת בן וקראת שמו ישמעאל כי-שמע יהוה אל-עניך. יב והוא יהיה פרא אדם ידו בכל ויד כל בו ועל-פני כל-אחיו ישכן. יג ותקרא שם-יהוה הדבר אליה אתה אל ראי כי אמרה הגם הלם ראיתי אחרי ראי. יד על-כן קרא לבאר באר לחי ראי הנה בין-קדש ובין בדר. טו ותלד הגר לאברהם בן ויקרא אברהם שם-בנו אשר-ילדה הגר וישמעאל. טז ואברהם בן-שמונים שנה ושש שנים בלדת-הגר את-ישמעאל לאברהם.

וזה לכאורה אבסורד, כמו שמעיר הרב יונתן גרוסמן, שבתוך פרשיה המדגישה בפנינו מי מבני אברהם נבחר ומי נדחה, מדגיש הכתוב שיצחק יושב דווקא במקום התגלות המלאך להגר, ובשורת לידת ישמעאל!!

יתר על כן, הכתוב ממשיך ומתאר את "תולדות ישמעאל בן אברהם":

22. בראשית כ"ה יב

יב ואלה תולדות ישמעאל בן-אברהם אשר ילדה הגר המצרית שפחת שרה לאברהם. יג ואלה שמות בני ישמעאל בשמותם לתולדתם בכר ישמעאל נבית וקדר ואדבאל ומבשם. יד ומשמע ודומה ומשא. טו חדד ותימא וטור נפיש וקדמה. טז אלה הם בני ישמעאל ואלה שמותם בחצריהם ובטירתם שנים-עשר ושיאם לאמתם. יז ואלה שני חיי ישמעאל מאת שנה ושלשים שנה ושבע שנים ויגוע וימת ויאסף אל-עמיו. יח וישכנו מחוילה עד-שור אשר על-פני מצרים באכה אשורה על-פני כל-אחיו נפל.

וסיום תולדות ישמעאל מזכיר לנו שוב את הבטחות המלאך להגר, שהרי הכתוב מסיים את תיאור ישמעאל: "על פני כל אחיו נפל" כלומר נחלתו התרחבה והוא שכן על פני כל האזור,

מי היא קטורה:

ישנה מחלוקת התנאים במדרש, האם קטורה היא הגר או אישה אחרת:

14. תנחומא חיי-שרה ח'

"רבי אומר: היא הגר היא קטורה. ולמה נקרא שמה קטורה? שהיתה קטורה כנוד. ורבותינו אומרים: אשה אחרת לקח. ומה טעם של רבי, שאומר הגר היא קטורה? שכתוב ביצחק 'ויצחק בא מבא באר לחי רואי' - אותה שכתוב בה 'ותקרא שם ה' הדובר אליה אתה אל-ראי'. מכאן אתה למד שהיא הגר".

ראינו לעיל שנראה שרשי"א אמצץ בפרק כ"ה את שיטתו של רבי, למרות שבפרק כ"א הוא דחה את הגר בשתי ידיו, ופירש בעקבות רבותינו החולקים על רבי.

ראייתו של רבי היא מהסמיכות שבין לקיחת קטורה לבין בואו של יצחק מבאר לחי רואי, מקום מושבה של הגר.

הרב מדין מביא לכך ראיה נוספת:

15. הרב יעקב מידן

על פי המתואר בפרשיותינו, ישמעאל ישב בנגב המערבי ובסיני עד שור מצרים, ואילו בני קטורה שולחו "קדמה אל ארץ קדם" - אל המדבר שממזרח להרי הגלעד. במכירת יוסף אנו מוצאים בכל הדרך מן המדבר המזרחי אל מצרים שיתוף פעולה בין הישמעאלים למדנים ולמדניים. כך גם בסיפור מלחמתו של גדעון במדין ובבני קדם, נאמר במפורש שנזמי הזהב של המדיינים שייכים לישמעאלים (שופטים ח', כד). בספר דברי הימים, מתוארת מלחמה גדולה של ראובן, גד וחצי שבט מנשה בשבטי המדבר המזרחי (שבו ישבו, כזכור, בני קטורה), הנקראים בשם 'הגריאים' - כלומר, בני הגר (דברי הימים א' ה', יח-כ). מכל המקורות הללו, משמע שבני ישמעאל ובני הגר הם משפחה אחת. בעקבות פסוקים אלו, קבע רבי ש"ה הגר היא קטורה", וממילא בני הגר ובני קטורה - חד המה.

שילוח בני הפילגשים קדמה

כמו שראינו לעיל, מיד לאחר תיאור לידתם מדגיש בפנינו הכתוב כי אברהם גירש אותם, ובכך הכריע למעשה מיהו ממשיך דרכו - יצחק (כ"ה, ה-ו): - מקור 10 - "ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק. ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנת, וישלחם מעל יצחק בנו בעודנו חי קדמה אל ארץ קדם".

עובדת שילוח הבנים המגורשים "קדמה", כלומר מזרחה אינה מפתיעה כלל, שהרי כל המגורשים והנדחים בספר בראשית פונים תמיד מזרחה:

כשמגרש ה' את האדם הראשון מהגן שבעדן, הוא מניח אותו מצידו המזרחי של הגן ("וישכן מקדם לגן עדן...") כמו שנאמר:

16. בראשית ג, כד - גרוש האדם הראשון מגן עדן

כד ויגרש את-האדם וישכן מקדם לגן-עדן את-הפריים ואת להט החרב המתהפכת לשמר את-דרך עץ החיים.

כשמגורש קין, לאחר רצח אחיו, מעדן, הוא שוב מגורש מזרחה:

17. בראשית ד' טז - גרוש קים

טז ויצא קין מלפני יהוה וישב בארץ-נוד קדמת-עדן.

כשלוט נפרד מאברהם הוא פונה לסדום-במזרחה של ארץ כנען:

18. בראשית י"ג י"א - לוט נפרד מאברהם

יא ויבחר-לו לוט את כל-כפר הידן ויסע לוט מקדם ויפרדו איש מעל אחיו.

שְׂרֵי הַנָּה שֶׁפָּחַתְךָ בְּיָדְךָ עֲשֵׂי-לָהּ הַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ וְתַעֲנֶנּוּ שְׂרֵי וְתִבְרַח מִפְּנֵיהָ.

הסיפור פותח בשרי - היא העקרה והיא לא ילדה, ולה שפחה מצרית, והיא האומרת לאברם. יתירה מזאת, גם הצעתה לאברם שיבוא אל הגר מנומקת תוך התמקדות בשרי דווקא - "אולי אבנה ממנה".

תגובתו של אברם - "וישמע אברם לקול שרי" - רק מחדדת עוד יותר, כי שרי היא גיבורת הסיפור, היא האקטיבית והפועלת, בעוד אברם פאסיבי לחלוטין, כדמות משנית המבקשת לחדד את פעלתנותה של הדמות המרכזית.

אברם איננו מביע את עמדתו ואיננו דורש וחוקר בדבר, אלא שומע בקול אשתו.

פס' ג' הינו הקיצוני ביותר להבלטת מרכזיותה של שרי בסיפור, על פני אברם - "ותקח שרי אשת אברם את הגר המצרית שפחתה מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען, ותתן אתה לאברם אישה לו לאשה".

לשון ליקוחין במקרא משמש פעמים רבות במובן של נשיאת אשה, כדוגמת "כי יקח איש אשה". הכתוב רותם לשון זו אף בנתינת הגר לאברם שהרי מעין נשואין לפנינו, אלא שלא אברם הוא ה"לוקח", אלא דווקא שרי - "ו ת ק ח ש ר י א ש ת א ב ר מ ... ו ת ת נ א ת ה ל א ב ר מ". אפילו מעשה הליקוחין עצמו כתוב על שמה של שרי ולא על שם אברם.

אף מה שנדמה, בקריאה ראשונית, כעיקרו של הסיפור, מסופר בקצרה מרובה וכדרך אגב - "ויבא אל הגר ותהר" ומיד חוזר הכתוב להתמקד בדמות המרכזית - "ותרא כי הרתה ותקל גברתה בעיניה. ותאמר שרי אל אברם חמסי עליך...".

תגובתו השניה של אברם הנוכרת בסיפור זה (הפעם על קובלנת שרי כי הגר מקילה בה), מזכירה מאד את תגובתו הראשונה - שוב אברם מוצג כפאסיבי אשר אינו מעוניין ליטול חלק בסיפור - "ויאמר אברם אל שרי הנה שפחתך בידך עשי לה הטוב בעיניך".

בסיפור בריחת הגר, אם כן, שרי היא הדמות הדומיננטית, היא הפועלת והיוזמת. הרקע לסיפור כולו קשור ליחסיה עם שפחתה, שהתערערו בשל יוזמתה (לקיחתה לאברם) והתנתקו בעטיה ("ותענה שרי ותברח מפניה").

בניגוד לכך, בסיפור גירוש הגר, אנו מוצאים לנגד עינינו זוגיות שונה לגמרי:

24. בראשית כ"א

ט ותרא שרה את-בן-הגר המצרית אשר-ילדה לאברהם מצחק. י ותאמר לאברהם גרש האמה הזאת ואת-בנה כי לא יירש בן-האמה הזאת עם-בני עם-יצחק. יא וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודות בנו. יב ויאמר אלהים אל-אברהם אל-ירע בעיניך על-הנער ועל-אמתך כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקלה כי ביצחק יקרא לך זרע. יג וגם את-בן-האמה לגוי אשימנו כי זרעך הוא. יד וישפם אברהם בבקר ויקח-לחם וחמת מים ויתן אל-הגר שם על-שכמה ואת-הילד וישלחה ותלך ותתע במדבר באר שבע.

ודברים אלו הם מימוש הבטחת המלאך להגר: "ועל פני כל אחיו ישכן" שקראנו עם בריחת הגר משרה.

לאור זאת מסביר הרב יונתן גרוסמן: **נראה, כי בצד בחירת יצחק כממשיכו של אברהם אביו, ישנו בכל זאת מעמד מיוחד לישמעאל.** אלא שנשאלת השאלה מהו מעמד מיוחד זה ובזכות מה הוא זכה בו?

בשיעורנו שבוע שעבר, השוינו בין בשורת לידת יצחק שנאמרה בברית המילה לאברהם, ובין בשורת לידת הבן שנאמרה לשרה בביקור המלאכים באהל.

הראנו על פי הצעתו של הרב יונתן גרוסמן כיצד ישנם מוטיבים ספרותיים מסוימים בהם התורה משתמשת על מנת להדגיש בפנינו כי הסיפור קשור לבחירה ההסטורית-לאומית של אברהם, וכיצד ישנם מוטיבים ספרותיים אחרים, המבקשים להדגיש את עמידתם של אברהם ושרה כאנשים פרטיים, במנותק משאלת הבחירה ההסטורית.

בפרשתנו נבדוק בעקבות הרב יונתן גרוסמן, האם הבדלים ספרותיים אלו יכולים לעזור לנו בהבנת מעמדו המיוחד של ישמעאל, תוך השוואת שני סיפורים דומים מאד שקראנו אודותם בשבועיים האחרונים - בריחת הגר משרה המענה אותה (פרק ט"ז) וגירוש הגר על ידי אברהם ושרה (פרק כ').

הדמיון הרב בין הסיפורים:

בסיפור בריחת הגר, מענה שרה את הגר לאחר ששפחה זו הקלה ראש בגבירתה. בשל עינוי זה ברחה הגר מבית אברהם, עם בנה שנמצא ברחמה, למדבר.

שם, סביב מקור מים (באר) ניגלה אליה מלאך ה' ואמר לה לשוב לבית גבירתה. במקביל הוא ברך אותה "**כי שמע ה' אל עניך**", ובנה - ישמעאל יולד ויצליח בחייו.

בסיפור בריחת הגר, שוב מתנתקת הגר מבית אברהם ויוצאת למדבר. גם הפעם היא נושאת על שכמה את בנה, ושוב ניגלה אליה מלאך סביב מקור מים ("ויפקח א-להים את עיניה ותרא באר מים").

המלאך מעודד את הגר ומברכה שבנה ישמעאל יצליח בחייו כי "**שמע א-להים אל קול הנער**".

על רקע הדמיון הרב שבין הסיפורים, עלינו להתמקד בהבדלים שביניהם ומתוכם לעמוד על משמעותו של כל סיפור בפני עצמו.

א. גיבור הסיפור:

בסיפור בריחת הגר, גיבורת הסיפור, לפחות בכל הנוגע לרקע המתבקש שלו, היא שרה. כך מתחיל הסיפור:

23. בראשית ט"ז

א ושרי אשת אברם לא ילדה לו ולה שפחה מצרית ושמה הגר. ב ותאמר שרי אל-אברם הנה-נא עֲצֹנִי יְהוָה מְלֶדֶת בֶּא-נָא אֶל-שִׁפְחָתִי אוֹלִי אֲבֵנָה מִמֶּנָּה וישמע אברם לקול שרי. ג ותקח שרי אשת-אברם את-הגר המצרית שפחתה מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען ותתן אתה לאברם אישה לו לאשה. ד ויבא אל-הגר ותהר ותרא כי הרתה ותקל גברתה בעיניה. ה ותאמר שרי אל-אברם חמסי עליך אנכי נתתי שפחתי בחיקך ותרא כי הרתה ואקל בעיניה ושפט יהוה ביני וביניך. ו ויאמר אברם אל-

ויד כל בו – ע"י משא מתן של סחורה ועל פני כל אחיו ישכון – נחלותיו יתפשטו בין כל אחיו מרוב עושר"

והוא אפילו מובטח בחלקת אדמה ("ועל פני כל אחיו ישכון").

הגר אם כן, זוכה לברכה משמעותית מאד מפי המלאך, וככל הנראה היא זוכה לכך בזכות עצמה, כלומר כפיצוי על דרישת המלאך שתחזור להתענות תחת ידי שרה.

גם בסיפור המקביל - גירוש הגר - מקבלת הגר ברכה:

29. בראשית כ"א

יז וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת-קוֹל הַנֶּעֶר וַיִּקְרָא מְלָאךְ אֱלֹהִים אֶל-הַגֵּר מִן-הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמֶר לָהּ מַה-לָּךְ הַגֵּר אֶל-תִּירָאִי כִּי-שָׁמַע אֱלֹהִים אֶל-קוֹל הַנֶּעֶר בְּאֶשֶׁר הוּא-שָׁם. יח קוֹמִי שְׂאִי אֶת-הַנֶּעֶר וְהַחֲזִיקִי אֶת-יָדָךְ בּוֹ כִּי-לִגְוִי גָדוֹל אֲשִׁימְנֶנּוּ.

אך ישנו פער משמעותי בין הברכה שקבלה הגר כעת לברכה שקבלה הגר בהתגלות הראשונה של המלאך אליה. הגר אמנם שומעת (כבדרך אגב) שגדול יצא מבנה, אלא, שברכה זו עצמה נאמרה כבר קודם לכן בסיפור זה, כששכנע ה' את אברהם לשלח את הגר וישמעאל:

"וגם את בן האמה לגוי אשימנו כי זרעך הוא".

כלומר נראה שהמלאך מגלה להגר את סוד הברכה שנאמרה לאברהם, אך אין כאן ברכה חדשה שהגר זוכה בה.

כמו כן יש לשים לב שבברכה שנאמרה לאברהם ביחס לישמעאל ("לגוי אשימנו"), אנו קוראים גם על הסיבה לכך - "כי זרעך הוא".

כלומר, בנה של הגר יזכה אמנם לברכה, אך לא כאישיות העומדת בפני עצמה מול ה', אלא מתוקף היותו זרע אברהם!

הבדל זה בין הסיפורים הוא, אם כן, מיהו מקבל הברכה. הברכה אמנם תחול על ראשו של ישמעאל, אך בעוד שבסיפור בריחת הגר, הגר עצמה היא המקבלת ברכה מאת ה', בסיפור גירוש הגר, מקבל הברכה הוא אברהם.

לֹא הַבְּרָכָה נְאֻמֶּרֶת, וּמִבְחִינָה מֵהוֹתִית, כֹּל תּוֹקֵפָה שֶׁל בְּרָכָה זו קשורה בו, שהרי רק בשל היות ישמעאל זרעו, הוא זוכה בה.

ג. הסיבה לבריחה/גירוש:

הרקע לבריחת הגר הוא יחסי הגר ושרי. הגר מצידה מקילה בגבירתה, ושרי מענה אותה. בשל מתח זה שבין שרי והגר נאלצת הגר לברוח.

לעומת זאת, הרקע לגירוש הגר, הוא דווקא יחסי הבנים - יצחק וישמעאל:

30. בראשית כ"א ט-י

"ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק. ותאמר לאברהם גרש האמה הזאת ואת בנה כי לא יירש בן האמנה הזאת עם בני עם יצחק"

ד. מעורבות הקב"ה:

בסיפור בריחת הגר, יוזמת הפרידה מבית האדון היא של הגר. אברם ושרי אינם מודעים לבריחה זו, ולכל אורך ריב הגר-שרי, ה' אינו מתערב בנעשה. רק לאחר בריחתה של הגר, במדבר, מתגלה אליה מלאכו.

אמנם שוב מתחיל הסיפור בהצעתה של שרה - "ותאמר לאברהם גרש האמה הזאת ואת בנה", אך גם לאברהם עמדה משלו, וזו, אינה מאחרת לבוא - "וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודות בני".

בסופו של דבר נכנע אברהם לבקשת שרה, אך רק בשל התגלות אלהית אליו.

מעתה, אברהם שותף פעיל בסיפור, יוזם ופועל - "וישכם אברהם בבקר ויקח לחם וחמת מים ויתן אל הגר שם על שכמה ואת הילד וישלח ה'".

תיאור זה של אברהם המשכים בבקר, בא לרמוז על פעלתנות מיוחדת וזריזות רבה. הוא משכים, הוא לוקח, הוא נותן, ולבסוף הוא אף אורז למשולחים את חפציהם, והשילוח קרוי על שמו - "וישלחה".

ההבדל הבולט הראשון הוא אם כן, שבסיפור בריחת הגר, שרי היא הפועלת ובה הכתוב מתמקד, ואילו בגירוש הגר גם לאברהם ישנו חלק פעיל ביותר ומרכזי בהשתלשלות הסיפור.

ב. מען הברכה ותוכנה:

בסיפור בריחת הגר, המלאך ניגלה להגר ומבקש ממנה לשוב אל בית שרה, למרות שזו מענה אותה. כפיצוי וכגמול על הענות זו, מבטיח המלאך להגר כמה הבטחות:

25. בראשית ט"ז

ט וַיֹּאמֶר לָהּ מְלָאךְ יְהוָה שׁוּבִי אֶל-גְּבִרְתְּךָ וְהִתְעַנִּי תַּחַת יְדֶיךָ. י וַיֹּאמֶר לָהּ מְלָאךְ יְהוָה הֲרֵבָה אֲרֵבָה אֶת-זֶרְעֶךָ וְלֹא יִסְפַּר מֵרֵב. יא וַיֹּאמֶר לָהּ מְלָאךְ יְהוָה הִנֵּן הִרָה וְיִלְדֶת בֵּן וְקִרְאת שְׁמוֹ יִשְׁמַעֵאל כִּי-שָׁמַע יְהוָה אֶל-עֲנִיךָ. יב וְהוּא יְהִי פְּרָא אָדָם יָדוּ בְּכָל יוֹד כָּל בּוֹ וְעַל-פְּנֵי כָל-אָחִיו יִשְׁכָּן.

ההבטחות הם:

1. "הרבה ארבה את זרעך ולא יספר מרב".
2. "הנך הרה וילדת בן וקראת שמו ישמעאל כי שמע ה' אל עניך. והוא יהיה פרא אדם ידו בכל ויד כל בו ועל פני כל אחיו ישכון".

משמעות ה"פרא" במקרא הוא חיה חפשית שלא ניתן לצוד ולביית אותה (ככל הנראה חמור הבר). ראה במיוחד איוב:

26. איוב ל"ט, ה-ז

"מי שלח פרא חפשי ומסרות ערוד מי פתח. אשר שמתי ערבה ביתו ומשכנותיו מלחה. ישחק להמון קריה תשאות נוגש לא ישמע"

כמו שאומר ראבי"ע:

27. ראבי"ע

"פרא אדם – חופשי בין האדם כטעם מי שלח פרא חופשי (איוב ל"ט ה') והטעם שלא ימשול בו אדם ממשפחתו".

בסיטואציה הספציפית בה אנו עוסקים, יש לראות בברכה זו הבטחה להגר שכבר בנה - ישמעאל יזכה לצאת לחפשי ולא ישאר משועבד לאדונו וגבירתה.

יתירה מזאת, ישמעאל זרעו אף יצליחו מאד מבחינה כלכלית ("ידו בכל ויד כל בו"), כמו שמפרש חזקוני:

28. חזקוני

"פרא אדם – תגר ההולך עם סחורתו עד למרחוק ... ידו בכל – בכל מיני סחורה

34. הרב יונתן גרוסמן

סיפור בריחת הגר הינו סיפור אישי: ריב המתחולל בין שפחה לגבירתה, אשר מאלץ את השפחה - את הגר - לברוח. בסיפור זה הגר ניצבת מול הקב"ה בזכות עצמה וזוכה בברכה. הדיאלוגים כולם נעשים ברמה האישית - המלאך פוגש את הגר ומשוחח עימה, ואף בנה נקרא בשמו הפרטי. דומני שבשל כך אף שם ה' המוזכר בפרשיה זו הוא שמו הפרטי של האל - שם הוי"ה.

(כמו שראינו בשיעור שעבר שם הוי"ה הוא שמו הפרטי של א- להי ישראל, בניגוד לשם "א-להים" שזהו שם העצם הכללי - שעל כן מקבל יידוע והטיות (הא-להים, א-להינו, אלהים אחרים וכו'). כמו ההבדל בין ילד (שם כללי) למשה (שם פרטי).

כמו שהסברנו בשיעור שעבר כשמוזכר בספר בראשית שמו הפרטי של א-להי ישראל, הדבר קשור להתערבות מיוחדת של ה', ברובד האישי והפרטי. הוא ניצב כא-ל פרסונלי בעל שם, מול אדם פרטי בעל שם (או אומה פרטית).

לעומת כל זאת, סיפור הגירוש מגלה לקורא את המהלך הא-לוהי המתוכנן. אין מדובר בריב אישי-פרטי בין שני אנשים; הויכוח מתחילתו הינו ויכוח עקרוני הנוגע להעמדת אומה על עקרונות וערכים מסוימים. הדבר המפריע לשרה בסיפור זה אינו כבודה האישי כי אם חינוך בנה שעתיד להעמיד אומה. כאן, מתערב א-להים במעשה הגירוש, שהרי זהו קיום רצונו בהנהגת עולמו ובגיבושו של עם ישראל. גירוש זה הינו עקרוני ומשמעותי לדורות - כאן נדחה ישמעאל מהיות חלק מהעם הנבחר, כאן הוא משולח ומשאיר את הבחירה האחת - "כי ביצחק יקרא לך זרע". אמנם ראוי הוא לברכה, אך רק מתוקף היותו זרע אברהם, וממילא לברכה מצומצמת יותר.

לכן אותן נימות אישיות הקשורות בהגר שפגשנו בסיפור הקודם, נעדרות בסיפור הגירוש: ישמעאל אינו מכונה בשמו אלא רק בשם אותו דבר שהוא מייצג - "בן" אברהם או הגר; "נער" וכד'. בסיפור זה הוא ילד "ללא שם"; המלאך ניגלה אליה בחזון נבואי "מן השמים", ללא היחס האישי שהתלווה למפגש בסיפור הבריחה. לכן, מופיע בסיפור זה שם "א-להים", השם הכללי המבטא את ההנהגה הכללית והעקרונית. השתלשלות המאורעות כפי שצריכים ותוכננו מראש להשתלשל.

בסיפור הראשון (בריחה), הסיפור האישי, ניצבת הגר מול הקב"ה וזוכה בברכה בזכות עצמה והברכה היא על ריבוי זרע הגר ("ארבה הרבה...").

(בהמשך נתייחס לסיבת בזכיה זו), ואילו בסיפור השני (גירוש ישמעאל) הדגש הוא על הצד הלאומי שייצא מישמעאל - "כי לגוי אשימנו", ובו מתבצע המהלך הא-להי המקורי, המתוכנן מימי קדם;

כזכור, עוד לפני לידת יצחק, התבשר אברהם שלא ישמעאל ימשיך את הברית עם ה' כי אם יצחק:

35. בראשית י"ז, יט-כא

"ויאמר א-להים אבל שרה אשתך ילדת לך בן וקראת את שמו יצחק והקמתי את בריתי אתו לברית עולם לזרעו אחריו. ולישמעאל שמעתך הנה ברכתי אתו והפריתי אתו והרבייתי אתו במאד מאד שנים עשר נשיאם יוליד ונתתיו לגוי גדול. ואת בריתי אקים את יצחק אשר תלד לך שרה למועד הזה בשנה האחרת"

ובגירושה הנצחי של הגר, מתקיים מהלך א-להי זה, ונותרת הדרך פנויה לבן הנבחר - יצחק.

לעומת זאת, בסיפור גירוש הגר, כל שילוחה נעשה על פי דבר ה' שהתגלה לאברהם: "ויאמר אלהים אל אברהם אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקלה כי ביצחק יקרא לך זרע" (יב).

ה. שמו של ישמעאל:

בסיפור בריחת הגר, אומר המלאך להגר כיצד לקרוא לבנה שעתיד להיוולד - "וקראת שמו ישמעאל", ומיד לאחר שובה, אכן הדבר מתבצע:

31. בראשית ט"ז טו

ותלד הגר לאברהם בן ויקרא אברהם שם בנו אשר ילדה לו הגר ישמעאל.

בניגוד לכך, בגירוש הגר, אין ולו פעם איזכור שמו של ישמעאל. הוא נקרא כל העת "בן האמה", "הילד", "בנו", "נער", אך שמו אינו מופיע.

גם במקום בו אך מתבקש לכתוב את שמו: "וישמע א-ל ה' את קול הנער... כי שמע א-ל ה' את קול הנער" (יז).

ו. אופן ההתגלות:

בסיפור בריחת הגר מוצא אותה המלאך על עין המים, ומדבר עימה - "וימצאה מלאך ה' על עין המים במדבר על העין בדרך שור" (ז).

במקומות רבים במקרא אנו פוגשים בהתגלות מלאכים לאנשים, ובכולם, כמו כאן, ישנו דו-שיח ישיר ואישי, כבכל פגישת שני אנשים.

לעומת זאת, בסיפור הגירוש, אין המלאך מתגלה אל הגר כאיש שניתן לשוחח עימו, אלא בחזון נבואי מרוחק:

32. בראשית ט"ז יז

"ויקרא מלאך א-להים אל הגר מן השמים ויאמר לה..."

כמו שמפרש רד"ק:

33. רד"ק

"מן השמים - שמעה קולו ולא ראתהו כמו בבאר לחי רואי שראתהו, לפיכך אמר מן השמים"

ז. בריחה זמנית מול גירוש מוחלט:

בעוד בריחת הגר הינה זמנית, ולשם כך נשלח המלאך - לעודדה לחזור לבית גבירתה, גירושה של הגר הינו סופי.

ח. השימוש בשם ה'

איזכורי ה' בסיפור בריחת הגר נעשים בשם הוי"ה ["הנה נא עצרני ה' מלדת... ישפט ה' ביני וביניך... וימצאה מלאך ה'... ויאמר לה מלאך ה'... ותקרא שם ה' הדבר אליה אתה אל ראי"].

ואילו איזכוריו בסיפור הגירוש המקביל נעשים בשם א-להים ["ויאמר א-להים אל אברהם אל ירע בעיניך... וישמע א-להים את קול הנער... ויקרא מלאך א-להים אל הגר... כי שמע א-להים אל קול הנער... ויפקח א-להים את עיניה... ויהי א-להים את הנער ויגדל"].

סיכום ההבדלים בין ההתגלויות:

הרב יונתן גרוסמן מסכם את ההבדל העקרוני בין ההתגלויות באופן הבא:

בניגוד לכל אלו, ניצב ישמעאל שמפר מהלך קבוע זה. הוא אינו מתיישב מצדה המזרחי של הארץ, אלא דווקא בדרומה:

37. בראשית כ"א, כ-כא

"ויהי אלהים את הנער ויגדל וישב במדבר ויהי רבה קשת. וישב במדבר פארן".

ומסביר הרב יונתן גרוסמן שבשל הבדל זה, מוקד הסיפור משתנה בגירוש ישמעאל משרי לאברהם.

באברהם בחר ה' להיות לאב האומה שתישא את דרך ה' בעולם - **"כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (י"ח, יט).**

ממילא, כשהסיפור עוסק בהנהגה הא-להית המבקשת לבחור מזרע אברהם את הבן הנבחר, אך מתאים שמוקד הסיפור יהיה אברהם (כי כפי שראינו בשיעור שעבר שאברהם מבטא את הפן הלאומי).

ולכן, בסיפור גירוש הגר, המבטא את היפרדות ישמעאל מעם בית אברהם, נוטל אברהם חלק פעיל בשילוח.

הגר בבריחתה קטעה את התיכונן הא-להי המקורי, שבו עתידה לפרוש הגר עם בנה ישמעאל רק לאחר הולדת יצחק.

על כן, מחויבת הגר לחזור לבית גבירתה, גם במחיר עיני, אך שופט צדק יגמול לה כגמולה, ויזכה אותה בברכות שנאמרו על ידי המלאך.

ומסביר הרב יונתן גרוסמן שאמנם, עינויה של שרה מעוגן בתרבות ובחוקים השולטים באזור מגוריהם. כך עולה מחוק ח'מורבי, המתייחס לגבירה עקרה, שנתנה את שפחתה לבעלה, בשביל שזו תלד לו ילדים.

לאחר ששפחה זו ילדה, ביקשה לעצמה מעמד זהה כשל גבירתה. החוק מתיר לגבירה לחזור ולהעמיד את שפחתה במקומה כשאר השפחות, למעט היכולת למכרה, שאבדה לה.

שרי מתנהגת על פי הנורמות המקובלות בסביבתה, אולם בניגוד לחוק זה, אלהי ישראל נחלץ לעזרת החלש והמעונה, גם אם הוא עבד או שפחה, או בלשונה של הגר, על פי המדרש ב"ר:

36. ב"ר, פר' מ"ה, ט

"אתה אל-ראי - אמר רבי אייבו: אתה הוא רואה עלבון של עלובין".

ניתן אם כן לסכם את שני הסיפורים תוך התמקדות במעמדו של ישמעאל.

בזכות עינוי הגר, בריחתה והתגלות המלאך, זוכה הגר (ובנה) בברכה הנאמרת לה, כדמות עצמאית העומדת מול הקב"ה, ואשר מקבלת, כגמול על סיבלה, הבטחת זרע (וברובד מסוים גם ארץ) מאת ה'.

במקביל לכך, מתברך ישמעאל פעם נוספת, ערב גירושו מבית אברהם.

אך ברכה זו אינה קשורה בו אישית, אלא היא באה לו מתוקף היותו זרע אברהם ובהקשר זה מתברך ישמעאל **"כי זרעך הוא"**.

על פי דברים אלו, מסביר הרב יונתן גרוסמן, יש במעמדו של ישמעאל תוספת שלא מצאנוה אצל שאר הנדחים, שהרי ניצב הוא מול ה' גם כאישיות עצמאית וככזו הוא זכה לברכה.

ואכן, כשבדקים את מקום מושבו של ישמעאל מזדקר הפער שבין ישמעאל לשאר הנדחים והמגורשים.

ראינו לעיל שבדרך כלל המגורשים גורשו מזרחה, ואלו שנדחו עברו לשבת בעבר הירדן המזרחי.